

השגות הראב"ד ל"משנה תורה" לרמב"ם בדפוסים ובכתבי יד

מאת
אפרים א. אורבך

א

השגותיו של הראב"ד על הרמב"ם אינן השגות ובקרת בלבד. יש בהן לעתים תכופות משום פירוש לספר המבוקר. הן מגלות את מקורותיו של "הגשר הגדול"¹, והן אף מבליטות את המיוחד שבדעותיו ובשיטותיו². יתרה מזו, ישנם בהשגות הראב"ד פירושים לרוב למשנה, לתוספתא ולשני התלמודים תוך ברור נוסחאותיהם כפי שהיו בפני הראב"ד בספרי פרובנס. שסטו מנוסחאות הספרים שלפני הרמב"ם³. יש והוא מסכים לנוסח הספרים שהיו בפני הרמב"ם ומעדיפו על נוסח ספרי פרובנס ואף מקבל את פירושו של הרמב"ם⁴. ויש שהוא תולה את ההלכה המבוקרת על ידו בנוסח ספרים מוטעים שהיו בפני הרמב"ם⁵. הראב"ד מגיב לא רק על דברי הרמב"ם אלא גם על פירושיהם של אחרים, כגון בעל הערוך⁶. והרב היוני הר"י יצחק בן מלכי צדק⁷.

ב

ההשגות לא הגיעו לידינו בשלמותן וגם לא כולן בסגנון ובצורה כפי שיצאו מידי מחברן. על יד השגות המתחילות בלשון "אמר אברהם" מצויות השגות רבות הפותחות ב"כתב הראב"ד ז"ל". הראב"ד בעצמו הגיה כנראה את השגותיו, תוסיף עליהן ולפעמים אף נסחן נסוח שני, מעין מהדורא שניה. עובדא זו משתקפת יפה גם בהגהות הנדפסות ודי לנו בדוגמא בולטת אחת⁸:

1 ה' אישות פ"ז ה"ד: "כתב הראב"ד ז"ל אף אני כך הייתי סבור עד שראיתי בירושלמי פרק אלמנה ניוונית...". ה' שמטות ויובל פ"ד ה"ו: "חפשתי זו המימרא ולא מצאתי לא במשנה ולא בתוספתא ולא בירושלמי ואולי הוציאה ממה שאמרו...". וע"י קרבן פסח פ"ה ה"ב, שם פ"ו ה"ב, שאר אבות הטומאה פ"ג ה"ו, פרה אדומה פ"ז ה"ו, ועוד.

2 ר' לרזגמא בית הבחירה פ"ו ה"טו וה"טז: הרמב"ם פוסק שם שהעזרה וירושלים נתקדשו בקדושה ראשונה שקדשה שלמה, "שהוא קידש העזרה וירושלים לשעתן וקידשן לעתיד לבא, אבל קדשה שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות לא קדשה לעתיד לבוא, כי קדושתה אינה אלא משום שהוא כבוש רבים וכיון שגלקה הארץ מידיהם בטל הכבוש. אבל קדושת ירושלים והמקדש מפני השכינה ושכינה אינה בטלה", אבל הראב"ד אומר "סברת עצמו היא זו" ולדעתו "אפילו לר' יוסי דאמר קדושה שניה קדשה לעתיד לבוא לא אמר אלא לשאר א"י, אבל לירושלים ולמקדש לא אמר לפי שהיה יודע עזרא, שהמקדש וירושלים עתידים להשתנות ולהתקדש קידוש אחר עולמי בכבוד ה' לעולם, כך נגלה לי בסוד ה' ליראיו ולפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרת", וע"י בהשגות לה' מילה פ"א ה"ו, תענית פ"ב ה"ט, אישות פכ"א ה"ו, רוצח פ"ב ה"ה.

3 ע"י כלאים פ"ה ה"ו, תרומות פ"ד ה"ח, שמיטה ויובל פ"ב ה"ד ושם ה"ב, ה' מעשר פ"ב ה"ה, הפלאה פ"ד ה"טו, ס"ו, י"ז, מעשה הקרבנות פ"ח ה"י, מעילה פ"ו ה"ב, תמורה פ"ג ה"י, מטמאי משכב ומושב פ"ז ה"י, שם פ"ב ה"ב, כלים פ"י ה"טו, פ"ח ה"טו, ה' פרה אדומה פ"ז ה"י, מכירה פ"ג ה"א, עדות פ"ו ה"ג.

4 ה' פרה אדומה פ"ה ה"ה: "אבל באמת הסוגיא שלנו והפ"י שכתב הוא גוף לי משלנו".

5 ר' שקלים פ"ג ה"ד: "כתב הראב"ד ז"ל לא מצאתי לזה שורש בגמרא ולא בתוספתא ולא בירושלמי. ואני אומר שהטעהו מה שראה במקצת ספרים האחרין והשותפין והוא טעות סופרים אלא האחרין השותפין", וע"י במ"מ ובכ"מ.

6 סומאת המת פ"א ה"ד, סומאת אוכלין פ"ג ה"א, כלים פ"א ה"כ.

7 מתנות עניים פ"א ה"ב, סומאת מת פ"א ה"א, פ"ו ה"ו, פ"ז ה"ג, פ"כ ה"ה, פכ"ב ה"ט, וע"י ש. ליברמן, תוספת ראשונים ח"ד עמ' י"ח.

8 וע"י גם ה' חובל ומזיק פ"ו ה"ה: "כתוב בקצת ספרי ההשגות", ה' מכירה פכ"א ה"ה: "כך מצאתי כתוב במקצת ההשגות מבפנים ומקצתן מבחוץ". וע"י להלן עמ' 374.

הל' שבועות פ"ה ה"ט :

נוסחה אחרת

מכיר אני האמת עם אותם שאמרו המעתיק מלשון צריך שיהיה בקי בדבר מאד ושיהיה בקי בשתי הלשונות הגה ראיתי זה המחבר עשה עצמו מעתיק לשון גמרא אל לשון עברית ובמליצה אחרת וטעה במליצתו¹² כי הגמרא שלנו הוא שגדרו בני העיר שלא יהנה אותו המלמד מנכסיהם והוא לא היה רוצה ללמד אל אלא בשכר. וכשראו שלא מצאו מלמד יפה כמוהו התיר להם אמימר את נדרם אע"פ שגדרו ע"ד רבים שפתח להם (המצוה) פתח לגורמם, שאמרו אלו היינו יודעים שלא נמצא כמוהו בשום שכר לא היינו גודרים וזה אינו רוצה ללמדנו ואין דעת שום אדם עולה לומר אע"פ אני גודר. אבל מה שכתב המתרגם הזה שהמלמד נדר שלא יהנה מהם כאשר לא ימצאו מלמד כמותו אי זה פתח יהיה לגדרו שיהנה מהם בלמודו. ילמד אותם בחינם ותהיה מצותו יפה ולא תיבטל המצוה. אבל אם לא יוכל להיות אא"כ יעטוק באומנות או ילמד בשכר אפשר שיהיה זה פתח לגדרו אלו היתני יודע שלא ימצאו כמוני לא הייתי גודר שהייתי סבור להיות באומנות ואחיה זולתם והם ימצאו כמוני. עכ"ז אין דעתי נוחה הימנו שאין המצוה מוטלת עליו להיות להם מלמד או לבקש להם מלמד מומחה.

נוסחת הדפוס

א"א יש כאן לשון אחר⁹ ויש כאן דברים של תימה שאם נשבע המוהל או השוחט שלא יהנה מבני העיר על דעת רבים ימול להם וישחוט בחנם ולא יהנה מהם ומאי מצוה איכא בהיתר נדרו אבל¹⁰ ודאי אם הוא צריך למעשה ידיו ואם יתעסק במ' לאכתו לא יוכל למול להם ולשחוט ודאי יתירו לו את נדרו ויפרנסוהו מפני חסרון המצוה ואם נשבעו אנשי העיר שלא יהיו ממנו הרי יכול למול וללמד את בניהם בחינם¹¹.

השואה זו מראה שאין המדובר כאן בהבדלים שבין כתבי יד אלא ממש במהדורות שונות של השגות הראב"ד. עובדה זו של קיום מהדורות שונות מעלה את ערכם של כתבי היד ושל בדיקתם. אבל בדיקה זו מתגלה כהכרחית גם אם עומדים רק על התוהו וההשגות הנדפסות ועל קורותיהן. השגות הראב"ד נדפסו לראשונה בדפוס קושטא רס"ט¹³. המגיה של דפוס קושטא, אברהם בן ר' יוסף בן יעיש, כותב בסוף הספר כי מסביב למשנה תורה הדפיסו בכתיבה מפוארה "המגיד משנה וההגהות מימוניות בספרי הדינים הנהוגים וביתר הספרים השגות הרב הגדול הראב"ד... האמנם בקצת מהספרים הנהוגים לא הגיע לידנו מגיד משנה וחפשו אותו בכל אלפי יהודה ולא מצאנוהו... ושמנו בספרים ההם תמורת המ"מ חבורים אחרים מפוארים וגדולי התועלת להאיר מחשך עיני המעינים". ואמנם בסוף המ"מ להל' מאכלות אסורות פ"ט נאמר "ומכאן ואילך יבוא תמורתו מורה מקום והשגות הראב"ד"¹⁴. ברור שאת השגות לקחו המדפיסים מתוך כתב יד שהיה לפניו, אלא כשגלו שהשגות הראב"ד מובאות כלשונן במגיד משנה ובמגדל עוז (לס' 9

9 ליתא בכ"י מונטיפיורי.

10 בכ"י הנ"ל : אלא.

11 בדפ' קושטא רס"ט נוסף : "אבל אם נחם הוא מעצמו מפני הנולד ונהפכה דעתו מתירים לו נדרו וכן כל כיוצא בזה" ואין אלו אלא דברי הרמב"ם בה"ב שם ונשתרבו כאן בסעות ו"חוספת" זו כבר נשמטה בדפ' ויניציאה רפ"ד.

12 טענה דומה בהל' טומאת מת פכ"ב ה"ח : "ראיתי זה האיש משנה את המליצות ומסבב אותם לעניינים אחרים ומתוך כך הוא משתבש...".

13 בן יעקב, אוצר הספרים עמ' 384 מס' 2514 כותב אמנם : "משנה תורה הנ"ל בלי פ"י כנ"ל (כדפ' ראשון) ועם השגות הראב"ד (והרמ"ד ז') שונצין ר"ג רח"ם 2881 וכ' שם בלי פ"י ובלי השגות אולי היא ד' ראשון הנ"ל, אפס כי בזה שלפניו כתוב מפורש בלי השגות וא"כ הוא ד' שני". הפלפול הביבליוגרפי הזה מתמיה, וברור שבן יעקב לא ראה את דפ' שונצין ואין לדבריו אחיזה באוצרות חיים שם, וע"י באור החיים עמ' 544. על ההוצאות השלמות של ספר משנה תורה להרמב"ם ז"ל כתב מ. לוצקי ב"אחרית דבר" של הוצאת ניו-יורק תש"ז והרב יהודה אבידע הוסיף הערות ותקונים חשובים ב"סיני" שנה ס"ו עמ' קל"ח-קמ"ג ; ושם רמ"ד-רמ"ה, אבל גם הוא תנא ושייר בעניין ההשגות.

14 על ה"מורה מקום", ר' אבידע שם עמ' רמ"ז.

אהבה, שאין לו מ"מ בדפוס זה), החליטו שלא להדפיס הגהות לספרים שלהם מצאו את החיבורים הנ"ל וכך יצא שבדפוס קושטא ישנן השגות כחיבור בפני עצמו רק לספרים מדע, הפלאה, זרעים, עבודה, קרבנות וטהרה, אבל לא לאהבה, זמנים, נשים, קדושה (רק לחלק), נזיקין, קניין ומשפטים.¹⁵

בהקדמה לחלק הראשון של המשנה תורה דפוס ויניציאה רפ"ד כותב ר' דוד בן ר' אליעזר הלוי פיצגטון "אמת הוא כי הספרים האלו שהם הרמב"ם והגהות והמראה מקום והמגדל עזו והמגיד משנה וקצת מהשגות הראב"ד אשר נדפסו בוויניציאה על ידי דניאל בומבירגו יצ"ו אני החתום מטה לבקשת הרופא מומחה כמ"ר קלונימוס לבית קלונימוס הגהתי פה פירארא הספרים אשר מהם נדפסו ספר' הנז' ולדעתי לא הנחתי טעות בהרמב"ם ובהגהות ובמראה מקום יכול להיות שנשארו איהו טעות במגדל עזו ובמגיד משנה יען כי במקום שהי' נר' לי טעות הוכרחתי לתקן מלבי כי לא היה לי רק ספר אחד של מגיד משנה אותו שנדפס בתורגמה ומגדל עזו אחד מוטעה מאד...". עדותו של ר' דוד פיצגטון, שהגיה את הספרים, אשר מהם נדפסו דפוס רפ"ד, מלמדת אותנו, כי ההשגות שנוספו בדפוס זה מתוך המגדל עזו באו מתוך טופס מוטעה מאד וגם ההשגות שבמגיד משנה לא הוגהו מתוך כתב יד, כי לא היה בפניו אלא דפוס קושטא. המגיה של דפוס רפ"ד יעקב בר' חיים נ' אדוניהו כותב בסוף ח"ב שהדפיסו "מלבד המג' משנה פירוקי וציוני הרב רבי' יום טוב (!) בר' אברהם בן גאון ספרדי וצ"ל¹⁶ שהשיב על הראב"ד ז"ל בהשגותיו הנקרא מגדל עזו... ואע"ג דבכמה וכמה דוכתי הגהתי ותקנתי לא סמכינא על דעתי דקלישא¹⁷ ובמקום שלא נמצא מגדל עזו שמנו ההשגות השייכות במקומו ובמקום שנשמטו קצת השגות במגדל עזו בסבת השמטת סופר או זולתו כבר ציינתי המקומות במקום שהרגשתי...". על כל פנים לא היו לאבן אדוניהו מקורות נוספים של ההשגות. בדפוס יושטיניאן משנת ש"י ובדפוס בראגאדין של אותה שנה אין ההשגות נזכרות אפילו בשער הספר ומסתפקים בהזכרתם של המ"מ, המ"ע ושל הגהות מיימוניות. רק בדפוס ויניציאה של"ה, שבו הופיע לראשונה הכסף משנה ולא הדפיסו בו את המגדל עזו, הוציאו את ההשגות מתוך המ"ע והדפיסו אותן בפני עצמן והשגות אלו פותחות ב"כתב הראב"ד" כפי שהן מובאות ב"מגדל עזו". בשער הדפוס נאמר: "עם השגות הראב"ד ז"ל ומ"מ ועם כ"מ לגאון המופלא כמהר"ר יוסף קארו נר"ו... הכל הוגה עם רוב העיון והשקידה בהעתק הבא מצפת תוב"ב וגם בהעתק מעיון ומוגה משיבת מצרים". ההעתק הצפתי וההעתק המצרי סייעו בידי המגיהים של דפוס זה לתקן ולהגיה כמה וכמה מקומות גם בהשגות, אבל מלאכתם לא הייתה שלמה ולא רק שנשארו השגות,

15 יש לעצמים בדפ' קושטא כותרת "השגות" מעל לוח, אבל אין זה אלא מ"מ, כגון בס' קדושה, ל"ג ע"ב.
16 טעות זו בשם המחבר של "מגדל עזו", שהיה כידוע ר' שם טוב נ' אברהם בן גאון ספרדי, נמצאת גם בשער של חלק ב' של דפוס רפ"ד, שם נאמר: "עם פירוקי וציוני הריטב"א", אבל בשער של חלק א' נאמר לגנון "הרב ר' שם טוב בר' אברהם...". והטעות תוקנה כבר על ידי חיד"א בשם הגדולים ח"ב אות מ' 35, אבל בן יעקב באוצר הספרים מס' 2516 כותב "דפ' רפ"ד הנ"ל ככל הנ"ל ונוסף עליהם ציוני הריטב"א (2) שהשיב על השגות הראב"ד ועם פ' מגדל עזו להר' שם טוב בר' אברהם בן גאון ספרדי", ובכך הפריד בין הדבקים והעלה חיבור מיוחד "ציוני הריטב"א", וח.ד. פרידברג, בית עקד ספרים חשי"ב ח"ב עמ' 699, הולך בעקבותיו וספקו של בן יעקב נעשה לו ודאי וכוותב "ועם ציונים מהריטב"א ויניציאה רפ"ד".

17 אדוניהו מאריך על דרכו וגבורתו בהגהה בדברים דומים כמו בהקדמתו לחומש (בומברג דפ' שני) וגם כאן הוא מסתמך על ירו' מכות ספ"ב (ע"י ש. ליברמן, ס' היוכל לכב' י. ג. אפשטיין, עמ' 107), אבל הוא מוסיף פיסקא, שלא ראיתי ששמו לב לה, "ואפי' בפ' המלה עצמה לחוד בעי לעיוני טובא... וכדי שלא להאריך ולצאת מסגנון העניין שאנו בו, הייתי מביא ב' או ג' מלות זרות ירושלמיות דחוינא לגאון דפריש יתהון ולית בהו מששא והפך הגירסו' ודחק עצמו לקיים פירושו וכבר הם מפורשות אצלי באורך בקונטרסי קונטרס המחלוקות שיעדתי להשלים על הירוש' בע"ה". במלים האחרונות מצא ברליגר J.J.L.G ח"ג עמ' 305 ראייה נוספת שבן חיים השתתף בהדפסת הירושלמי. לא עלה בידי לעמוד על זהותו של "הגאון".

כפי שנראה, במ"ע ובמ"מ — ונוספו עליהן חדשות בכ"מ — שלא לקטו אותן, אלא לפעמים אף שגו בקביעת מקומן של ההגהות ולפרקים מצאו רק את תמציתה של ההשגה במ"מ או את קצורה ולא נמצא בידם מקור להשלים את החסר¹⁸. מתכונת זו של ההשגות נשמרה גם בדפוסים המאוחרים.

לאור הנאמר על התהוותן ומצבן של ההשגות בדפוסים נראה שלא הפרזנו באמרנו שבדיקת כתבי היד היא הכרחית, ותמוה הדבר שלא נעשתה עד כה¹⁹. בדעתי לפתוח במצות זו על ידי פרסום התבדלים שבין ההשגות שבדפוסים לבין ההשגות כפי שמצאתים בשלושה כתבי יד. ואקדים תאור קצר של כתבי יד אלה.

ג

א. כתב יד פאריס מספר 181 כתוב על נייר בכתיבה מזרחית. הקובץ פותח בפירוש הראב"ע עה"ת (ע"י בקטלוג של צוטנברג) המגיע עד דף 128, שבו מתחילות ההשגות והן מגיעות עד דף 235. כתב היד אינו שלם והוא כולל השגות רק עד הלכות שבת פכ"ו. בסוף כה"י נמצאות השמטות "מה שחסר בהשגות הלכות טרפות פרק ז'..." "מה שחסר בהלכות יין נסך פרק י"ג..." נראה שחלק מכתב היד אבד ונשארו הדפים הכוללים את ההשמטות.

ב. כתב יד קמברידז' (Camb. Add. 1562) כתוב בכתב יד רבני אשכנזי על נייר. כתב היד כולל 239 דפים והוא נכתב בשנת ר"ו (1446) כפי שרשום בדף רל"ז ע"א. הוא כמעט שלם ומגיע עד להלכות ממרים פ"ב, ה"ט. בדף האחרון נמצאות חתימות הצנוזורים Dominico Hierosolimitano משנת 1597 ושל Gio. Dominico Curetto משנת 1628.

ג. כתב יד מונטיפיורי 96 כתוב על נייר בכתיבה איטלקית ויש בו 174 דפים²⁰. אף הוא מגיע עד הל' ממרים ובסופו נאמר: "סליקו הלכות מ ל כ ים ומלחמותיהם וסליק ספר שופטים בסייעתא דשמיא, ברוך הכותב וברוך הקורא אמן ואמן סלה ועד כן יהי רצון אמן וכו' ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים..." השאר מחוק ולא ניתן לקריאה.

ד

בציון שנויי הנוסחאות הנני משתמש בסימנים אלה:

פ = כ"י פאריס; ק = כ"י קמברידז'; מ = כ"י מונטיפיורי; ד, דפ' = דפוס; מ"ע = מגדל עוז; מ"מ = מגיד משנה; כ"מ = כסף משנה.

במקרים ששנויי הנוסח הם מרובים מאד הנני מביא את ההשגה שבכ"י במלואה. בכל כתבי היד מובאת לשון הרמב"ם במלואה, אבל ציינתי רק את התבדלים שבין נוסח כה"י לבין הדפוסים במדה שיש להם משמעות לגבי ההשגות. וכן לא ציינתי הבדלים שבדפוסים המאוחרים שבאו מחמת הצנוזורה.

חילופי הנוסחאות

הקדמת הרמב"ם

ושמואל ורבי יוחנן וכו'... וזה המאסף אסף ד' ושמאל... וזה הרב ז"ל המאסף... וכן רב כו' זה לא היה ולא נברא ל' בכ"י ק

18 ע"י אבירע, שם עמ' רמ"ו.

19 הרב אבירע, שם עמ' רמ"ח כותב: "כדאי היה להשיג כתבי היד של ההשגות — אם נמצאים כאלה". ואמנם נמצאים. מלכו שלוש כתבי היד שבדקתי אותם ידועים לי עוד שנים, פרמא (גרשם ע"י Perreau ב"המוזכיר" ח' עמ' 97. כ"י זה אינו, כנראה, אלא קטע כי ישנם בו רק 70 דפים. שטיינשניידר הוסיף הערה: "Selbständige Handschriften sind äusserst selten"). ורומא אנגליקא 2, 12. גרוס, מונאטשריפט 1874 עמ' 19 הע' 2, במאמרו על הראב"ד מוזכר רק את כ"י פרמא ופאריס ומוסיף שברלינר הודיע לו על קיום כ"י בואטיקאנה, אבל כנראה, שנתחלפה לו האנגליקא בואטיקאנה.

20 קטלוג הירשפלד עמ' 20. השתמשתי בצלום של כה"י שברשות המכון לתצלומי כתבי יד עבריים בירושלים.

מניין המצוות, מצוות עשה

להלות וכו' א"א זה לא נמצא בספרי לנכרי תשיך זו מצות עשה ד'... א"א זה נמצא בספרי לנכרי תשיך זו מצות עשה ק' ²¹

הלכות יסודי התורה

פ"א, ה"י: א"א אין דעתי מיושבת על דבריו שהרי ראה על סיני ובארבעים יום של לוחות הראשונות מה שלא ראה נביא וחזונו עד שקנאו בו מלאכי השרת ובקשו לדחותו עד שאחזו בכסא הכבוד. ועוד אילו היתה זאת הבקשה מה צורך בתשובה לומר ותנחתי את אשר אחזק ורחמתי את אשר ארחם. אבל לפי שאמר לו הבורא לא אעלה בקרבך פן אכלך בדרך ובקש משה שישב והוא אומר הודיעני נא את דרכיך ואמ' לו פני ילכו והניחותי לך ואמ' משה אם אין פניך הולכים, כל' אל תאמר כשנכנס לארץ תלך עמנו כי מכאן לא נסע עד שתשוב עמנו. ואמר לו הבורא גם את אשר דברתי אעשה. ויאמר הראני נא את כבודך, כל' מיד אני רוצה לראות. ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם וגו' ואודיעך בעברי ובכעס אשר הכעיסני יהיה מי שאחזק עליו ולא על כולם. ופני ואחורי סוד גדול ואין ראוי לגלותו לכל אדם ואולי בעל הדברים הזה לא ידעהו מן ²².

אוצרות התורה
אוצרות השות

הלכות עכ"ם וחוקיותה

פ"א, ה"ג: בן ארבעים שנה וכו' א"א יש אמה ד' א"א מצינו באגדה ⁹ | בן שלוש שנים ד' בן ארבע שנים ק' | והיה מהלך וקורא... ושבר צלמי אביו ד'... ושבר את של אביו ⁹

פ"ג, ה"ט: ... והקושיא הראשונה אפשר לתרצה דשאני עבודות אלו כיון דאינם עבודות פנים דאפליגו מזבחה דכתיב זבח לאלהים יחרם וכולהו שאר עבודות כלליגהו הכא לאסור בלא תעבדם הוי לאו שבכללות אבל ענין עשיית פסל וכל תמונה בעבודת כוכבים אחת היא ד' וכן מ' ושם בסוף: בלא הכי ²³.

פ"ד, ה"י: א"א דומה שהוא סבר דר"ש חולק וקא פסק הוא כת"ק ולי נראה דר"ש אינו חולק וקיי"ל כוותיה וכלהו אמוראי מפרשי למלתיה ורב פפא דהוה בתרא מפרש למלתיה בבעל מום וינתנו לכהן אחר וכל שכן תמימים ואין כאן משום זבח רשעים תועבה שאין דורון זבחים ולא מכפרים שום כפרה מ' וכן ק', ושם לי שום ²⁴.
פ"ו, ה"י: מן "וכן גווסטרא...". עד סוף ההשגה לי ק' מ'

פ"ח, ה"ג: לא אמרו זה היד אלא לענין טומאת ע"ז בלבד ד' לא אמרו זה היד... מ' | אבל לענין איסור לא אמרו שאין איסור משום יד ד' אבל לענין איסור לא אמרו משום יד ק' מ' |
פ"ט, ה"ט: "א"א בתוספתא...". לי ק' מ' ועיין בהערת המדפיסים במ"ע.
פ"י, ה"י: ד"ה ואפילו לי ק' ועי' במ"ע.

שם ד"ה אבל: א"א איני משהו לו בישיבת הארץ ד' א"א איני יודע מהו זה אם יאמר ואני משהו לו בישיבת הארץ ק' ²⁵

פ"א, ה"א: מ"א, שלא יעשה בהם חמנים" עד הסוף ליתא ק' מ' ועי' במ"ע ובכ"מ.
פ"א, ה"ד: א"א זה שבוש גדול ד' א"א זה חידוש גדול ק' מ'

²¹ ועיין בכ"מ שם.

²² השגה זו מובאת בכ"מ שם, אבל בשנויים רבים.

²³ ובדפ' קושטא "...דשני עבודות כיון דאינה... דאפליגו משאר עבודות לעונש דילפינן להו מזבחה... לאיסור לאו שבכללות... וכל תמונה ע"ז אחת היא".

²⁴ השגה זו נמצאת בכ"מ שם ה"ג ושם: "ורב פפא... אפילו בבעל מום וינתנו לכהן אחר ואין כאן...". ועי' במ"ע שם.

²⁵ בדפ' קושטא: "א"א איני משהו גר בישיבת הארץ", בדפ' של"ד: "איני משהו לו...". ועי' במ"ע ובכ"מ. ובכ"י ק' נעתקו המלים "איני יודע מהו זה אם יאמר" מההשגה שאח"כ בפ"א.

הלכות קריאת שמע

פ"ב ה"ב: כתב הראב"ד ז"ל יותר טוב אם ישכב ד' א"א יותר טוב אם הוא יושב מ' 26

פ"ב ה"ה: כתב הראב"ד ז"ל לא כי אלא מפסיק וקורא ואעפ"י שיש שהות לקרות ד' א"א לא כי אלא... ואעפ"י שיש שהות בלילה לקרות מ'

פ"ב ה"י: כתב הראב"ד ז"ל אין זה מקובל על הדעת לפי שכל הלשונות פירוש הן ומי ידקדק אחר פירוש ד' א"א... לפי שכל הלשונות פירוש הן לעברית ומי ידקדק אחר פירוש מ'

פ"ג ה"ו: כתב הראב"ד ז"ל הרב דרכו ד' א"א זה המחבר דרכו מ'

הלכות תפלה

פ"ג ה"י. התחלת ההשגה אינה בכ"י ק' ולא בנ' ובהם מתחילה ההשגה במלים "א"א דעת יחידית היא זאת..." ההשגות שבב"מ הלי תפלה פ"ז ה"ה, פ"א ה"ז, הלי תפילין פ"ד ה"ט, מוזה פ"ו ה"ב — נמצאות כולן בכ"א אחרת השות

הלכות ספר תורה

פ"י ה"ד: כתב הראב"ד ז"ל אין דעתי נוחה מזה הפירוש ד' א"א אין דעתי נוחה בזה ושמעתי מ'

הלכות ציצית

פ"ג ה"ט: מ' דאי בלא ברכה... לי קמ'

הלכות ברכות

פ"ו ה"ב: אחר "וכן חברתי בחבורי" נוסף בכ"י פ': "ורבינו האי ז"ל כתב בשמחא נרש, ופי' בשמחא ליהוי מאן דעביד במים אחרונים ברכת נטילה או ברכת רחיצה או ברכת שטיפה, דגרש הוא נוטריקון. משמע דסבירא ליה דקרא למברך לחוד הוא דאתא שהוא יברך עליהם ולא האחרים". 27

פ"ח ה"ב ד"ה שכח: מ"עוד נראה לי... לי בכ"י מ' וכן לא היה בפני בעל מ"ע וע"ש. פ"ח ה"ד. ההשגה שבמ"ע ובכ"מ נמצאת בכ"י מ'.

הלכות מילה

פ"ב ה"ח. בכ"י מ' רק "א"א שחממן גויי. וכל השאר מ' דבשלמא עד לסוף לי בנ'.

הלכות שבת

פ"א ה"י. כל ההשגה בכ"י ק' כמו בכ"מ.

פ"א ה"ב. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק' מ' 28.

פ"ב ה"ט והי"ד. ההשגות שבמ"מ בכ"י ק' מ'.

פ"ג ה"ט. בסוף ההשגה נוסף בכ"י ק' מ': "תדע דהכי היא, וזה כי ר' יוסי מצא ביצים מצומקות ואטר להם הא ודאי

26 וע"י בכ"מ שם: "זאת הנוסחא הכתובה בספרי הדפוס טעות סופר היא וא"א ליישבה וצריך להגיה ישב במקום ישכב וכן מצאתי בספר כתיבת יד..."

27 במסכת ידים של הראב"ד, תמים דעים סי' ס"ו אין מכל זה ולא כלום, אבל בתוספת למסכת זו, שהדפוס ששענבלום בג' ספרים נפתחים, מ"ס ע"ב: "והיה רגיל הרב לפרש דודאי נט"י שאומר לשם לא נחקנו אלא למי שמברך על הכוס... וכן מצא בפ"י גאון..." ובהלכות הרא"ש ברכות ספ"ח מובאת דעה זו בשם רב האי, וע"י אוצר הגאונים ברכות, עמ' 111 ובהערת ב. מ. לוין, שם הערה א'. וכן גם באגור סי' רל"ה, וברשב"א לחולין ק"ה ע"א בשם הראב"ד, וע"י בתורת הבית, בית ו' שער ה', ובהשגות הרמ"ן על הרמב"ם שהו"ל ש. אטלס, HUCA 1956 עמ' מ"א, ובראבייה ח"א עמ' 135 ובהע' אפסוביצר, שם הע' 4. ועניין "שמחא נרש" לא מצאתי מיוחד בשום מקום לרב האי. בסדור רב עמרם מ' ע"א נאמר רק: "שמא עדיין ישנה בידכם לאותה טעות שפירשו רבנן שבמקומכם לפני מר רב שר שלום גאון ז"ל שאתם (כצ"ל וכ"ה במעשה רוקח סי' ג"ה, ע"י לוין אוצריה לפסחים עמ' 122) מברכין בפסח על נט"י ועל רחיצת ידים ועל שטיפת ידים וסימן גר"ש וצוה וכתבו לכם שטעות גדולה היא זו...". ובתרי" ברכות סי' ר' מביא את דברי רב עמרם ומוסיף "וגתן סימן לדבר בשמחא נרש" וכן בסור או"ח סי' קפ"א, אבל ברא"ש ברכות סוף פ"ח "וגתן סימן לדבר משמעתא דנרש" (חולין קכ"ו ע"א), אבל הב"ח הגיה "בשמחא דנרש", וע"י במעריני יום טוב שם.

28 דפ' קושטא סמכו כרגיל על המ"מ, אבל בדפ' ויניצא שלי"ד לא הדפיסו את המ"מ והביאו את ההשגה לחוד.

או שוגגין או שוכחין היו ואי אמרת שוכחים היכי אמרי בגמ' דאסר להן שבת אחרת, ומאי שנא שכחת אותו שבת משכחת שבת אחרת אלא על כרחך שוגגין היו והודיע אותו שהוא אסור ולא יעשו עוד²⁹.

פ"ג ה"י והי"א. בכ"י ק נ נמצאות ההשגות שבמ"מ.

פ"ד ה"ב: מן הדיון היה שטומנין בדבר המוסיף מבעוד יום וישאר התבשיל טמון בשבת³⁰ אבל אסרו בשבת חכמים להטמין בדבר המוסיף מבעוד יום גזירה שמא תרתיח. א"א מעולם לא נראו ולא נשמעו תהפוכות כאלה. מבעוד יום אסור בין השמשות מותר. ובגמ'³¹ או: סתם קדרות בין השמשות רותחות הן והוא או: כבר נחו. ואמת הרב ז"ל כך כת' הגיר', אבל הפי' שלו מקולקל³² וכך הוא הפי' לזאת הגירסא. בדבר המוסיף גזרו ואפי' מבעוד יום גזרו שמא ירתית, פי' דכיון דאטמין בדבר המוסיף גלי דעתיה דרותח קא בעי ליה לאורתא וזימנין דפסק ריתחיה משום דארוך זמניה ומרתח ליה משחשיכה. אי הכי בין השמשות גמי ליתסר בדבר שאינו מוסיף דכיון דשהה מלהטמין מחזיר דרותח קא בעי ליה לאורתא. אמי ליה סתם קדרות בין השמשות רותחות הן לאורתא ולא תפסק ריתחיה. כך ראוי לפרש זאת הגיר', אלא שיש לנו גיר' אחרת מיושרת ק³³.

פ"ה ה"ט: כתב הראב"ד ז"ל בלבוש גדול אני רואה בכאן לפי הגמרא ד א"א בלבוש גדול אני רואה בכאן לפי שיטת הגמרא נ.

פ"ו ה"ה. ההשגה שבמ"מ היא בכ"י ק נ. וההשגה במ"מ שם ה"ט בכ"י ק.

פ"ו ה"ב: כתב הראב"ד ז"ל דבר זה לא נהיר ולא צהיר ד א"א... לא נהיר ולא סביר ק לא סבר ולא נהיר נ פ"ח ה"ה ד"ה וגרוגרת. לי בכ"י נ

פ"ח ה"ח. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק נ

פ"ט ה"ד: א"א קשיא לי סימנים דגמריני מיניה מבשל תיפוק ליה משום צובע המים נ, והשאר כמו במ"מ שם. פ"י ה"ג. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק נ.

פ"י ה"ח: המנער טלית חדשה שחורה כדי לגאותה ולהסיר הציהוב³⁴. א"א מפרי' אחרים פי' מנערו מן המים שנפלו והיא תולדת מכבס. והפי' הזה הוא לפי העניין ק³⁵

פ"יב ה"א. ההשגה שבמ"מ בכ"י נ. ^{אצרות התורה}

^{אצרות השות}

פ"יב ה"ב ד"ה אחד המכבה: כתב הראב"ד ואם הוא מכבה ד א"א כמה מעורבין דבריו ואם הוא מכבה ק נ פ"יב ה"ו: שכח גר דלוק על גבי הטבלא מנער הטבלא. א"א הא לייס עלה רב פפא דפסיק רישיה ולא ימות הוא ק נ³⁶

פ"יד ה"ו: רה"ר שהיתה עליה תקרה וכו' הרי היא ככרמלית. א"א נראה לי במקום שאין רשות הרבים קבועה שם נ³⁷

פ"יז ה"ד. ההשגה שבדפ' אינה בכ"י נ.

פ"יז ה"ח. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק נ.

29 מתוך דברי המ"מ משמע שהיתה תוספת זו לפניו, ועי' בכ"מ ובלח"מ שם ובהשגות הרמ"ך שם עמ' נ"ד. 30 לפנינו נוסף: שהרי משהין על גבי האש בשבת.

31 שבת ל"ד ע"א ולפנינו לי' בין השמשות, אבל בכ"י כגי' רבנו ועי' בדק"ס שם.

32 עי' ברי"ף סי' שכ"ס ובמלחמות ובר"ן שם, שהביא את עניינה של השגת הראב"ד.

33 הרב המגיד שם מביא מהשגה זו בשנויים רק מ"דכיון דאטמין... עי' "כך ראוי", ועי' בהשגות הרמ"ך הג"ל עמ' נ"ז.

34 בדפוסים: הצמר הלבן, אבל בדפ' רומי ר"מ: הציהוב הלבן.

35 המ"מ רומז להשגה זו במלים "ובהשגות מפרשים כפר"ח ז"ל", והביא לפניו מתוך הרשב"א את דברי התוס' שם ד"ה המנער. פי' ר"ח מן הטל שעליו דהיינו כיכוס וליכון, אבל בר"ח לפנינו "אמר רב הונא המנער טליתו בשבת... פי' המנער כדכתיב התנערי מעפר... אם יש אבק בבגד שחור... או אם יש עליו דבר טינוף אסור רב הונא... וצ"ל בתוספות "פי' ר"ת" וכן פירש בספר הישר סוף סי' ר"ל, ועיין בראבי"ה ח"א עמ' 379, ושם הערה 4 העיר אפסוביצר על הטעות בתוספות ובשאר ראשונים.

36 במ"מ שם מובא. נוסח אחר של ההשגה: "ועוד כתב בהשגות א"א בהא כבוד הרב יהא במקומו מונח ולא אתמר לייס עלה רב אהא אלא אגר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו ואם כבה כבה ע"כ".

37 עי' במ"מ שם.

פ"כ ה"ז : מציאה אם יכול להחשיך עליה מחשיך ואם לאו מוליכה פחות פחות מד' אמות. א"א זה שבזש ק' נ' 38
פ"כ ה"א : ולא תצא טרה בעור 39 שמניחין לה על דדיה כדי שלא יצק העגל כשהיא ישנה. א"א וזה אינו
בגמרא ק'

פ"כ ה"ב : העבד והאמה מצוין על שבתתן. א"א אין הדברים הללו כתקונן שאם מלו וטבלו לשם עבדות
הרי הן כנשים ישראל גמורות ובני עונשין הן לעצמן ולא הזהירה תורה את רבן עליהם, אלא על עבד ואמה
התושבים שלא יעשו מלאכתם, שלא תאמר בעלמא היא כאמירה לגוי אלא לאו גמי איכא ואפי' יעשה מעצמו, אבל
לצורך עצמן עושין כל צרכן ק' 40

פ"כ ה"ח. ההשגה שבמ"מ בכ"י נ.

פ"ג ה"ט. ההשגה שבדפ' לי בכ"י נ.

פ"ה ה"ב : כתב הראב"ד ז"ל בירושלמי ובלבד שלא יגע בביצה ד' א"א בירושלמי ובלבד שלא יטלנו כביצה נ' 41

פ"ו ה"י : כתב הראב"ד אינו תופס דרך הגמרא ד' א"א אינו תופס לשון הגמרא נ'

פ"ז ה"י ד"ה היה. לי בכ"י נ.

שם ד"ה שהרי נכנס. בכ"י נ' רק : "א"א חסר מכאן", וכל השאר חסר שם.

הלכות ערובין

פ"ג ה"ט : כתב הראב"ד ז"ל זאת הגירסא אינה בספרינו ד' א"א הנסחא אינה בספרינו ק' נ' 42

פ"ה ה"ד : כתב הראב"ד ז"ל ירושלמי הוא... נסמכין על שתופי מבוי בשבת האחר ד' א"א יר' הוא זה...
נסמכין על שתופי מבואות בשבת הראשונה ק' נ'

הלכות יום טוב

פ"ח ה"ח : כתב הראב"ד גם זה טעות וקודם ד' א"א גם זה טעות גדולה וקודם ק' נ' 43.

הלכות חמץ ומצה

פ"ב ה"ב. ההשגה אינה בכ"י ק' נ' 44

פ"ב ה"ד. ההשגה בכ"י ק' כנוסח המובא במ"מ.

הלכות שופר

פ"ג ה"ד. ההשגה אינה בכ"י ק' ונ' וכנראה שלא היתה גם בפני המ"מ ובלח"מ שם "מצאתי בקצת ספרים השגה
כתובה כאן".

הלכות סוכה

פ"ה ה"ג. בכ"י ק' נ' נמצאת השגת הראב"ד המובאת במ"ע לה"ד ורמז לה המ"מ בה"ב.

פ"ה ה"ז. ההשגה אינה בכ"י

פ"ח ה"ג. ההשגה שבמ"ע ^{אוצרות התורה} ~~במ"ע~~ ^{א"א} אני אומר שנסדקו לארכן רא ש' העלין...

פ"ח ה"ה : נפרצו עליו פסול. א"א רוב עליו פ' דבעינן רוב השיעור שיהא עבותו קיימת ק' 45

38 מתוך דבריהם של המ"ע המ"מ והכ"מ משמע שלא היתה לפניו השגה זו. 39 לפנינו : בעור הקופר.
40 המ"מ אינו מביא השגה זו בלשונה אבל רומז לה במלים "שלא כדברי הרא" ז"ל שכתב בהשגות שכיון
שהוא בר עונשין אין רבו מוזהר עליו".

41 ביר' שבת פ"ד ה"ב "ובלבד שלא יהא הכלי נוגע בנופה של ביצה", ונדחקו לפרש את טעם היר' ע"י
במ"מ כאן ובמראה הפנים ליר' שם. ה"ש ליכרמן, ירושלמי כששטו ע"י 93, סבור, שאין טעם הירושלמי משום
ביטול כלי מהיכנו, אלא משום שנטלתו עלולה להביא לנענוע הביצה, והג"י שבכ"י מסייעת לדבריו.

42 וע"י במ"ע ובמ"מ. 43 וכ"ה במ"ע וע"י במ"מ שם.

44 אין גם רמז להשגה זו בדברי המפרשים הדגים בלשון הרמב"ם, ע"י במ"מ ובכ"מ. ובלח"מ אף גילה סתירה
בין השגה זו לבין הקודמת.

45 ברמב"ם : נשרו רוב עליו, כלשון הברייתא סוכה ל"ב ע"ב, ונראה שבכ"י נשתבש "נשרו רוב" והיה
ל"נפרצו" ואולי צ"ל : נפרטו וע"י במ"מ שם "ודע שגירסת רבנו במשנה נפרטו עליו ור"ל נשרו, וכן הג"י
בכ"י קמברידג' הוצ' לו, וע"י בספר מנוח, קושטא תע"ה צ"ה ע"א, ובמלאכת שלמה לסוכה ג' ב.

הלכות שקלים

פ"ג הי"ב : כתב הראב"ד ז"ל בירושלמי אינו כן ד' א"א בירושלמי לא אמר כן מ

הלכות תעניות

פ"ו ה"ט"ו : א"א... אלא צרת גשמים שהיא לשעתה ד' א"א... אלא צרת הגשמים בלבד מ
פ"ד הי"ז : א"א מן התוספתא אסף את אלה ולא כמו שכתב הוא והתוספתא עצמה משובשת ד' א"א מן התוספתא
אסף את אלה ולא כמו שכתב הוא כתוב שם והתוס' עצמה משובשת ק

הלכות מגילה

פ"ב הי"ח : כל ספרי הנביאים וכו'. א"א לא יבטל דבר מכל כל ספרי הנביאים והכתובים עתידין ליבטל. א"א
הספרים שאין ספר שאין בו לימוד, אבל כך אמרו אפילו דבר הדיעות כי לא יבטל ספר מכל הספרים,
יבטלו שאר ספרים מלקרות בהם מגילה לא תבטל מלקרותה שאין ספר שאין בו לימוד, אבל כך אמרו אם
בצבור ד' יבטלו שאר ספרים... ק מ 46

הלכות אישות

פ"ג ה"ב. ההשגה אינה בכ"י ק מ.
פ"ג ה"ג : כתב הראב"ד אין אנו נוהגין כן אלא מקדש ואח"כ מברך... ד' א"א אין אומ' אלא... מ
פ"ד ה"ח : כתב הראב"ד זה אינו אלא מדרבנן והיא אינה יכולה למאן ד' א"א אין זה נכון אלא מדרבנן היא
ואינה יכולה למאן מ'
פ"ו ה"א. השגה זו היא בנ"ל לה"ד וכן היא מובאת במ"מ.
פ"ד ה"ט"ז : כתב הראב"ד ז"ל אין אני רואה פשרה לדין ד' א"א אף אני רואה פשרה לדין במשנתנו מ 47

הלכות גרושין

פ"א הי"ד. ההשגה אינה בכ"י ק מ.
פ"ו ה"ז : מ"עוד השיג עליו" ל' ק מ.
פ"ט ה"ב. בסוף ההשגה בכ"י ק מ : „ויש לזה פנים אחרים”.
פ"י ה"ט : ודברי הגאונים קיימים הם ד' ודברי הגאונים ז"ל קרובים הן ק
פ"ג ה"כ"ט. בכ"י מ נוסף בסוף ההשגה : „מפני חומר שהחמירו עליה בסופה”.

הלכות יבום וחליצה

פ"ה ה"כ"ד. כתב הראב"ד ז"ל זה המחבר גמ' הוא עושה מדעתו ד' א"א זה המחבר... מדעת עצמו... ק מ
הלכות נערה בתולה

פ"א ה"ח : אין האונס והמפתה חייב בקנס עד שיבוא עליה כדרכה. א"א טעות היא זו ומפורש בגמרא דאפילו
שלא כדרכה משלם קנס מ 48.

הלכות איסורי ביאה

פ"ב ה"ו : בין רשעים חמורים ד' בין רשעים גמורים מ
פ"ב ה"ט : ועל זה היה ראוי לגנוז זה השער ד' ועל זה היה ראוי לגנוז זה הספר ק
פ"ד ה"ט"ז : שהיה צדיק שאין כמותו ד' שהיה צדיק כמותו מ
פ"א ה"י : וכלה שפירסה גוה אסור להתייחד עמה ד' ועוד שפנוי אסור להתייחד עמה כדאית' בכתובות מ 49
פ"א ה"ח : כתב הראב"ד ז"ל אנו נוהגין אפילו על שלחן אחד ד' א"א אנו נוהגין אפי' בקערה אחת ק
פ"ד ה"ג : כתב הראב"ד ז"ל מכדי רב ששת אמרה לשמעתי ד' א"א מכדי אמרה רב לשמעתי ק מ

46 בדפ' קושטא חסרה כל ההשגה והמדפיס הסתפק בדברי הרב המגיד „ויש כאן השגה ולימות המשיח האמת
יראה את דרכו”, וכן גם בדפ' ויניציאה רפ"ד. אבל בדפ' בראגדין ויושטיניאן ההשגה כנ"ל ובדפ' ויניציאה של"ד
חסרה ההשגה ושנו במ"מ והוסיפו את הערת המגיה. 47 במ"ע ובמ"מ כמו בדפ'. התוספת בסוגריים ל' בכ"י.
48 השגה זו הובאה במ"ע והעיר „גמרא זו אינה יודעת אותה”, וכבר הערה את מקורה המהרש"ל ביש"ש לכתובות
פ"ג סי' י"ז והוא בדברי ר' זירא בכתובות מ' ע"ב ובקידושין י' ע"א. 49 נע' במ"מ ובכ"מ שם.

פ"ו הכ"ה. ההשגה שייכת להכ"ו וכן היא בכ"י נ.
 פ"ח ה"ט: כתב הראב"ד ז"ל אעפ"י שאמר דבר חכמה אין שמועתו מתכוננת ד' א"א אע"פ שאמר דבר חכמה
 אין שמועתו מחזרת ק' נ.
 פ"ט ה"ח. ההשגה אינה בכ"י נ.
 פ"ב ה"ז: כתב הראב"ד ז"ל הפריז על מדותיו שלא אמרו חכמים אלא שלא יתאכסן עמה ד' א"א הפריז
 מדותיו אלא שלא יתאכסן עמה כך אמרו חכמים נ.

הלכות מאכלות אסורות

פ"א ה"ב: כתב הראב"ד ז"ל אינו צודק והוא שקר ד' א"א זה אינו צורך והוא שקר ק'
 שם ד"ה היא מפרסת: כתב הראב"ד ז"ל אף זה שקר מפורש בתורה ד' א"א אף זה מפורש בתורה ק' 50 א"א
 אף זה מפורש בתורה נ.
 פ"ב ה"ג. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק' נ.
 פ"ג ה"א: כתב הראב"ד ז"ל מה ראה לשנות שפירשו בו חכמים שהם מתוקנים יותר מכולם ד' א"א ראה לשנות
 הטעמים שפרשו בו חכמים שהם מתוקנים יותר משלו נ.
 פ"ג ה"ג: אבל בימי חכמי המשנה גזרו על גבינות הגוים מפני שמעמידן. א"א וכמה טעמים אחרים יצאו עליה
 לאסרה משום חלב טמא דאיכא דקאי ביני איטפי 51 ומפני שמחליקין פניה בשומן של חזיר. וא"ת הני מילי ביבשה
 אבל בלחה ליכא למיחש לא איכא. ואני שמעתי באוני מעתה מה שהורו הגאונים בגבינה שהעמידה בעשבים והם
 נכרים בגבינה מן הדיון היא אסורה ולא מגורה ק' נ 52.
 פ"ג ה"ט. ההשגה שבמ"מ בכ"י ק' נ, אבל שם: "כמה מכוּעַר הדבר שנקנה מהם חשש איסור מפני ביטול ברוב"
 במקום "כמה מכוּעַר הדבר שנסתלק מהם חשש איסור מפני בטול ברוב".
 פ"ג הכ"ב: כתב הראב"ד ז"ל ציר חגבים סהור בירושלמי שאינו מכשיר ד'... אבל ציר של חגבים שהוא ציר
 סהור פירשו בירושלמי שאינו מכשיר נ.
 פ"ו ה"ג. ההשגה שבמ"מ היא בכ"י ק' נ.
 פ"ז ה"ח. ההשגה אינה מכוננת בכ"י ק' נ ל"שתי פתילות וכו'" אלא לה"ט "ויש מן הגאונים..." וכן הוא במ"מ.
 פ"א ה"ח. ההשגה בכ"י נ כמו במ"מ והנוסח שונה מלשון הגרסא.

אוצרות התורה
אוצרות השות

הלכות שחיטה

פ"י ה"א: "ויש מקצת ראי' בגמרא" ל"י נ.

הלכות שבוועת

פ"ג ה"ה: מ"שבוועת הבאי" ער "ענין שבוועת הוא היא" ל"י ק' נ והמשך ב"ו הוא "נעלמה ממנו שבוועת שהרי
 העלם שבוועת וחפץ בידו זה פטור" ובדפי עשו מזה השגה נפרדת וכבר אמר הרמב"ם "לשון הראב"ד ז"ל
 בהשגה זו מוסעה בספרים שלנו ואין בידיו ספר כתיבת היד להגיה ממנו... ובלח"מ שם "ובדפוס
 ויניציאה הוא מחולק לבי השגות, אבל הוא טעות והעיקר הוא כדפוס קושטאנטינה".
 פ"ד ה"ז. ההשגות להל' זו אינן בכ"י ק' ; בכ"י נ חסרה השגיגה.
 פ"ו ה"ט: "יש כאן לשון אחר" ל"י ק'. ה"נוסחא האחר מוזאת ההשגה" 53 אינה בכ"י ק' נ.
 פ"ו ה"ב: "ומה שכתוב הוא אינו ברור" ל"י נ.

הלכות נדרים

פ"א ה"א: א"א אנו רגילים לפרש מפני שהחלה והתרומה לכהן נכסיו הן
 וכחולין לגבי ישראל הן והחטאת והאשם כיון שקדושתן ע"י אדם מתפס
 בנדר הוא שאין דוקא נדר וגדבה שר' יעקב אומר מתפס בבכור אסור ד'
 א"א אנו רגילים לפרש מפני שהחלה והתרומה לכהן נכסיו הן
 והתרומה לכהן נכסיו הן וזהו שרבי
 יעקב אומר מתפס בבכור אסור נ

50 וכו' במ"מ. 51 ע"ז ל"ה ע"ב. 52 המ"מ רמז להשגה זו במלים "...ולדבריהם הטעמים האחרים
 קיימים הם זהו דעת הראב"ד ז"ל בהשגות". 53 ע"ן לעיל עמ' 361.

פ"ג ה"ט. לי מ.

פ"ו ה"ט: א"א זה הפירוש לא ידעתי מאין לו ובירושלמי מן הכוס החוזר תמן אמרין קונדיטון ד... ובירושלמי מן הכוס החוזר מה זה כוס החוזר תמן אמרינן קונדיטון מ⁵⁴.

שם ד"ה וכן. בכ"י מ רק. א"א ואיך אין בה הגייה אלא שיש בו חיי נפש וכל השאר ל"י.

פ"ז ה"ה: ואע"פ שהירושלמי אין משה לדברינו אין לנו אלא גמרא שלנו ד ואע"פ שהירושלמי... אין לנו אלא תלמודנו ק

פ"י ה"ו: א"א הגרסאות מתחלפות במלה זו שמצאתי שתי א"א הגרסאות מתחלפות במלה זו שמצאתי שתי נוסחאות שאין בהם אלא עד סוף אדר (שני) [ראשון] ובגוסי גסחאות, שאין בהן עד סוף אדר שני ובנסחת ירושלמי מצאתי [ג"כ] אדר הראשון וזו הנוסחא ערבה עלי ד ירושלמי מצאתי עד סוף אדר הראשון וזו הנוסחא ערבה עלי מ⁵⁵.

הלכות נזירות

פ"ג ה"א. בכ"י ק בנזכר המובא במ"ע.

פ"ו ה"ח. בכ"י ק חסר מ"ח ראשי עד "אי זו היא טומאת התהום".

הלכות ערכין

פ"ד ה"ח. בכ"י ק מ: "...ונראה לי דטעות מפורש היה" מ"אפשר שכן ^{אוצרות התורה} ^{ראשית השבוע} עיקר ליתא שם. פ"ד ה"ז ופ"ו ה"ז. ליתא בכ"י מ

הלכות כלאים

פ"ג ה"ב. בכ"י מ מסתיימת ההשגה במלים "ולשון התוספתא עניין אחר"⁵⁶.

פ"ז. ההשגות אינן בכ"י מ.

פ"י ה"ג: מ"אם נתון עד סוף ההשגה ל"י מ

פ"י ה"ט: וזורבין כמו תופרין ד וזורבין כמו צרפין מ

הלכות מתנות עניים

פ"א ה"ב. בסוף ההשגה בכ"י מ רק: "הא דתימא אבל לוקט ביד זכתה לו ידו".

פ"ד ה"ז. ההשגה ד"ה מי שהיו ל"י מ

פ"ח ה"ד: א"א זה מחזור כלל וכלל ד א"א אין זה מחזור כלל וכלל מ

הלכות תרומות

פ"ג ה"ו. ד"ה אין פסולות ל"י מ

פ"ד ה"ח: א"א בירושלמי הוא... ולשון הירושלמי כך הוא ר' זעירא בשם ר' פרחיה ד... בשם ר' פדיה מ⁵⁷ | אע"פ שהוא ספק... ותרין ליה ל"י ק מ | אם אותו הדמוע שהוא מאה אבדו מהם עד חמשים צריכין רוב פירות כל אחת הפורשת ד אם אותו הדמוע שהוא מאה אבדו עד חמשים צריכין רוב, פירוש כל אחת הפורשת מ | אבל אם אבדו... מ"ס כדאמרינן ל"י מ

הלכות מעשר

פ"ג ה"ט: מ"אלמא עד "ובתוספתא" ל"י מ

פ"ד ה"ג: והמחבר בזה עוקר ומבלבל ומערבב הכל ד זהו עיקר והמחבר הזה בלבל וערבב מ⁵⁸.

⁵⁴ ובמ"ע שם: תנו מן הכוס החוזר איזהו כוס החוזר... וכן הוא בירושלמי לפנינו פ"ד ה"ד, ל"ח ע"ד.

⁵⁵ וכ"ה במשכ"ל פ"ח מ"ז, וע"י ברד"ב, בכ"מ וכלח"מ ובר"ן לגדרים ס"ג ע"ב ד"ה עד ובמלאכת שלמה פ"ה מ"ה.

⁵⁶ וע"י ברד"ב שהתקשה בפירוש ההמשך.

⁵⁷ וכ"ה בירושלמי תרומות פ"ד ה"ח, מ"ג ע"א.

⁵⁸ בד"ס וילנא תרמ"א, ורשא תר"ס הושמטה השגה זו וכן בהוצאת "אל המקורות" ירושלים תשי"ד. יורשה גא לי להתריע על המנהג הנפסד של הדפוסים החדשים, שאינם אלא צלומים של דפוסים קודמים, ואין הם מציגים בשער או מעבר לשער את הדפוס שאותו צלמו.

פ"ו ה"ז : א"א אני אומר... אא"כ חזר בעל הבית ותיקן פירותיו בתנאי. ובתוספתא דמעשר שני אינו כן אלא יהא קורא שם למעשרותיהם גראה מיניה וביה קאמר וא"א לכהן בלי תקלה.⁵⁹

פ"ח ה"ו. בכ"י נן ההשגה נגמרת במלים "והתשעים מותרין". כל השאר אינו אלא לשון הרמב"ם, שהעתק בכ"י כהלכה שעליה נסבה ההשגה שלאחר כך. וטעות זו כבר נמצאת בדפ' קושטא.

פי"ג ה"ט : א"א תמה אני איך בלבל את העניינים ולא תפס לא דרך המשנה ולא דרך התוספתא המשנה אמרה... ובתור ספתא אמרו דמאי שתקנו ודאי ודאי שתקנו דמאי לא עשה כלום דברי ר' עקיבא ור' יוסי אומר משום ר' יצחק ודאי שתקנו דמאי לא עשה ולא כלום... ולפי התוספתא⁶¹ הלכה כר' יוסי ולפי המשנה אין הלכה לא כר' עקיבא ולא כר' יוסי בברייתא ד

הלכות מעשר שני

פ"ז ה"כ. ההשגה הראשונה ד"ה האוכל אינה בכ"י נן. שם ד"ה ואם. בכ"י נן רק "א"א וישלם מה ש"אכל" וכל השאר אינו אלא לשון הרמב"ם. פ"ח ה"ג. ד"ה לקח לי נן.

פ"י ה"ד : או הרכיבו באילן אחר פ"י באילן אחר שחייב בערלה. ילדה שסבכה בזקנה⁶² : לא (כמדומה לי שאין זה מן הרב)⁶² נמצא חידוש בכל ספר משנה תורה גדול מזה כי בא להחמיר עלינו דבר שנהגנו אנוחנו ואבותינו בהיתר כי ילדה שסבכה בזקנה בטלה והיינו ילדה יתור של אילן זקן או בחור שהרכיבה בחמש שנים ועשה פירות, מותרין אותן הפירות שעולין הן לגבי הזקנה ומן הזקנה הם חיים⁶³.

הלכות בכורים

פ"ה ה"ו. ההשגה אינה בכ"י נן וכבר העיר בכ"מ שם "ולא היה צריך לכתוב דהרי רבנו כתבו בסמוך".

הלכות שמיטה

פ"א ה"ח. הקוצץ אילן לשון המשנה זיתים נן

59 המלה "וספק" נשתבשה מ"ובתוספתא" או שצ"ל : "וספק [בתוספתא]", כלומר שעל ספק שהן קיימין ספק שאינן קיימין, נאמר בתוספתא דמ"ש (פ"ג ה"ז), "שמעשר עליהן וקורא שם למעשרותיהן".
60 גוסס זה יש בו כדי ליישב את הסתירה שמצאו בין סוף דברי הראב"ד לבין התחלת דבריו "והכהן לא יאכלנה עד שיתקן אותם ולא ממקום אחר", ע"י בחינת ר' שמואל הלוי בשו"ת ולב"ח סי' קט"ו : "ודאי יש טעות סופר שיש מלת ולא מיותרת... ואע"פ שבספר כתיבת יד נמצא ולא ממקום אחר כמו בדפוס נ"ל שנפל הטעות בהתחלה והאמת יורה דרכו כי הגה השכל גותן שלא יתקן אלא ממקום אחר" (ובכ"מ שם העתיק את דבריו "ומצאתי כתוב..."). והרלב"ח שם סי' קט"ז דוחק ליישב את הגירסא "ולא" וע"י בדב"ז שם "ומפני שאני חושש שיש בלשון ההשגה טעות סופר לא חששתי להאריך". וע"י ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה עמ' 755, ובחזון איש לרמב"ם שם, הוצ' "אל המקורות", קל"ו ע"ב.

61 ולנוסח התוספתא ע"י בהוצאת ליברמן, דמאי פ"ד ה"ד עמ' 74 ובתוספתא כפשוטה שם עמ' 236.

61a שם ה"ט.

62 ברור שזאת הערה שבגליון כה"י שממנו העתיק הסופר, שבאה לומר, שאין ההשגה מהראב"ד, והיא הוכנסה בפנים. השגה זו אינה בדפוסים.

63 והשגה זו תמוהה היא וצדק המעיר שכן גמרא מפורשת היא, נדרים נ"ז ע"ב : "א"ר אבהו אמר ר' יוחנן ילדה שסבכה בזקנה ובה פרות אע"פ שהוסיפה מאתים אסור", ונראה שלפני המשיג לא היו ברמב"ם המלים "והיו פרות בילדה" ולכן הקשה מסוטה מ"ג ע"ב "והאמר ר' אבהו ילדה שסבכה בזקנה בטלה ילדה בזקנה ואין בה דין ערלה", ועיין ברין בנדרים שם.

אוצרות התורה
אוצרות השות

שם הי"ט. המבקיע בויתיו נוטל עצים, וכן הקוצץ קורת שקמה מ⁶⁴
 פ"ג ה"ו ד"ה היו : א"א ג"ל מן הגמרא דאו מוקפות עטרה קתני במתניתין ד א"א נראה לי מן הגמרא דאמי
 מוקפות עטרה קתני במתניתין. מ⁶⁵
 פ"ד ה"ו : בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית. א"א ואין יודע אם משל שביעית או מערב שביעית ושאר
 בקרקע אינן מותרין עד שיצאו מן החדשות גסות כמותן מ⁶⁶
 פ"ז הי"ג : א"א זו דברי ר' מאיר... ומ"ש לא כר' מאיר ולא כחכמים ד א"א זו דברי ר' יהודה... ומ"ש לא כר'
 יהודה ולא כחכמים מ⁶⁷
 פ"ז הי"ד, בכ"י מ הגי' ר' יהודה כנ"ל.
 פ"ג הי"י, ליתא בכ"י מ

הלכות כלי המקדש

פ"ג הי"א, פ"ד ה"ח : ליתא בכ"י מצוות התורה
 הלכות ביאת המקדש

פ"ג הי"ט : ואע"פ שהוא פטור מכרת מלקין אותו. א"א חסר מכאן מ ועי' בכ"מ שם.

הלכות אסורי מזבח

פ"ג ה"י ד"ה ונרבע : שגולד אחר שנשחטה אמו ליתא מ

פ"ה ה"א, ליתא מ

הלכות מעילה

פ"א ה"ג, לי מ

הלכות קרבן פסח

פ"ד ה"ו, בכ"י מ רק. א"א זה שיבוש וכל השאר ליתא.

פ"ט ה"ו, המלים, ולית הלכתא כוותיה וזה העניין הפשוט בשמועה אינן בכ"י מ.

פ"י ה"ד : "בשר חגיגה" וכו' עד הפסח עצמו מפני התערובת. ירושלמי הדא אמרה מאן דאכלה עם (עון ?)
 ופסחא דהדיא ובעו למיכל קופד ההוא פסחא מתבער בפסח מ⁶⁸

הלכות שגגות

פ"י ה"ז, נוטף בסוף ההשגה : הר"ם ד"ל פסק כן ואמנם אמרו על שבעות העדות וכו' ר"ל כל חד וחד במאי דשיך
 ביה השוה להדיט ואם בקבוע מלוך (?) כמו שנבאר במקומו מ⁶⁹.

פ"ג ה"ד : לי מ

הלכות תמורה

פ"א ה"ב ד"ה ונכנס : סבר שהוא הבית שאמר אכנס בו ואקדיש ואמיר זהו הקדש טעות וגבי תמורה קדוש ד
 סבר שהוא הבית שאמר אכנס בו ואקדיש ואמיר ואינו זה הוא הקדש טעות וגם תמורת קדשים אין מ

הלכות טומאת מת

פ"ד ה"ח, ליתא מ

64 ועי' בכ"מ וברדב"ז לשתי הלכות אלו.

65 ברמב"ם שם הקיפו את המלה "או" בסוגריים בהתאם להשגה, אבל בדפ' ר"מ מפורש : או, ועי' ברדב"ז ובכ"מ שם.

66 עי' תוספתא שביעית פ"ד הי"ג, הוצ' ליברמן עמ' 182, ומתוך השגה זו משמע שהראב"ד לא גרס בתוס'
 "או שיצאו משביעית למוצאי שביעית" אלא "ושיצאו" וכן הגיה הגר"א, עי' ר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה
 עמ' 539.

67 ועי' ברדב"ז שם... כאשר השיג עליו הראב"ד ז"ל והיה גורס רבי יהודה. וכ"ה בדפוסי ויניציאה, וכן היא
 הגי' בכ"י ערפורט של התוספתא פ"ה ה"ד ועי' ר"ש ליברמן שם עמ' 549.

68 עי' בכ"מ ובירושלמי פסחים פ"ו ה"ה, ל"ג ע"ג ובאהבת ציון וירושלים וגם כ"י מ משובש כאן.

69 הגהה זו באה ליישב את דברי הרמב"ם על דרך "לצדוין קתני", ועי' בכ"מ ובלח"מ, וסיום דברי ההגהה
 לא נתחזר לי.

פ"ב ה"ו: הוציא דבר זה ממילתיה דר"א בר' צדוק ד הוציא דבר זה ממילתיה דר' צדוק ק' פ"ט ה"ה: א"א זה כתב במקום והכבי שאין בו ממש ובמסכת כלים פ"ז... עד שיוציא את הכבי והיא אותה יריעה שנמצאת בתוכה. ד א"א זה במקום בראי⁷⁰ שאין בו ממש ובמס' כלים פ"ז... עד שיוציא את כל הבראי שהיא אותה היריעה לבנה שנמצא בתוכה נ

הלכות פרה אדומה

פ"ה ה"ה: כל מה שנוסף בדפ' בסוגריים מרוכזים ליתא נ.
פ"ז ה"ו. ההשגה ליתא נ.

הלכות טומאת צרעת

פ"ד ה"ט: מ"הא למדת" עד סוף ההשגה ל" בכ"י נ.
פ"ז ה"ו. ההשגה אינה בכ"י נ.

הלכות מטמאי משכב ומושב

פ"ז ה"ח: א"א כל מ"ש בזה הרבה יגיעות שאין הדעת מקבלת ואין השכל מודה ואין הלב מתיישב עליו... אבל אתה עשה אונן כאפרכסת ושמע דבר יי כי אמרה התוספתא ד א"א כל מ"ש בזה הרבה יגיעות שאין הדעת מקבלת... אבל אתה עשה אונן כאפרכסת ושמע דברים כי אמרה התוספתא ק

הלכות שאר טומאות

פ"ה ה"ד. ההשגה שבכ"מ בכ"י נ.

הלכות נזקי ממון

פ"ג ה"ד: מ"בדאמרינן" עד סוף ההשגה ל" נ

פ"ו ה"י"ב: כתב הראב"ד על כל בבא ובבא מהם על בבא ראשון ראה שור היום ונגתו וכו' הרי זה מועד עד שיגח בסירוגין הרי זה מועד כתב ובלבד שלא יגח מין אחד שתי פעמים זו אחר זו ועל בבא שניה ג' שורים וכו' עד או לג' מינים הוא מועד כתב אחרת הלכה המינים ועל בבא שלישית וכן אם נגח בג' שבתות וכו' עד הימים כתב א"ג לכל הימים ד⁷²

ראה שור היום ונגתו וכו' הרי זה מועד
א"א ובלבד שלא מין אחד שתי פעמים זו
אחר זו. נגח ג' שורים וכו' או לשלושת
המינים א"א אי גמי לכל וכן אם נגח
בשלושה שבתות וכו' או לשלושת הימים,
א"א אי גמי לכל הימים נ

פ"ב ה"ח: ואם נפל לאחוריו בבור זהו הספק שאמר שאין ב"ד מחייבין אותו ד ואם נפל לאחוריו בבור זהו הפסוק שאמר שאין ב"ד מחייבין אותו ד⁷³ נ

הלכות גנבה

פ"ד ה"ב: א"א הא מילתא דלאו כהלכתא היא דהא ר"י פליג עליה בהדיא דאמר ד א"א והא מילתא דלא כהלכתא היא דהא רב נחמן פליג עליה ובהדיא אמרינן נ⁷⁴.

פ"ט ה"ט: מפני שהגנב יודע שבעל הבית בכית או בא להרוג או ליהרג אבל גנב ביום אין בעל הבית מצוי ד מפני שגנב לילה יודע שבעל הבית בבית... אבל גנב יום אין בעל הבית נ

הלכות גולה ואבדה

פ"ח ה"ד. ההשגה שבכ"מ ד"ה "וכן אם היר" בכ"י נ.

פ"ט ה"א. בכ"י נ ההשגה כמו בנ"א שבדפ'.

70 בברכות י"ט ע"ב: ר' אליעזר בר' צדוק, ולא מצאתי ג' אחרת.

71 במשנה כלים פ"ז מ"ז "עד שיוציא את כל הכבי" ובפיה"ב לטהרות, הוצ' רי"ן אפשטיין עמ' 50 "הכבי", והעיר אפשטיין שם הערה 42 כי בפיה"ב לאהלות (שם עמ' 90) הגי': והכבאי, ובכ"י קויפמן (הוצ' גולדברג עמ' 101) שם הכבאי, ונראה שבכ"י שלפנינו השתבש "בראי" מ"כבאי".

72 ההשגה העתקה מהמ"ע, ע"ש.

73 ובמ"מ שם: "והר"א ז"ל תיקן דבריו בהשגות ולא הביע בידי הנוסחא המתוקנת..." ועי' בלח"מ שם.

74 ע"י ב"מ ק"ז ע"ב ובמ"ע שם.

הלכות חובל ומזיק

פ"ד הכ"ב. ליתא נ

פ"ו ה"ה. מה שכתוב "בקצת ספרי השגות" נמצא בכ"י ק נ ושם מסתיימת ההשגה במלים "ובגמרא משמע דלא אתליע גינהו".

פ"ז ה"ה. ד"ה הנורק ליתא נ וכנראה נכסל בדפוס מההשגה הקודמת ד"ה וכן.

פ"ז הי"א. בכ"י נ נוסף בסוף ההשגה: "אבל הכא אנפשיה קאעביר" וכ"ה במ"מ שם.

פ"ט הי"ז. ליתא נ

פ"ט הי"ז. ליתא נ וע"י בכ"מ שם.

הלכות מכירה

פ"ב ה"ט: מידי דהוה אהרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום דחילי קידושין בזהו יומא ד מידי דהוה אהרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום דחילי שהרי אפשר למיתב ההוא יומא נ

פ"ד ה"ח. ליתא נ

פ"ז ה"ג: וכל זמן שהלוקח קיבל מי שטרע המעות עומדות באחריותו ד וכל זמן שלא קבל הלוקח מי שטרע המעות עומדות באחריותו נ

אוצרות התורה

אוצרות השו"ת

פ"ט ה"א: א"א אינו מחזור ד א"א דין זה אינו מחזור נ וכ"ה במ"מ, אבל במ"ע כמו בדפ".

פכ"א ה"ו. בסוף ההשגה הערה: "כך מצאתי כתוב במקצת ההשגות מבפנים ומקצתן בחוץ" והערה זו היא על פי המ"ע "... ולא שהראב"ד יכתוב עליו כך אלא אחד מן התלמידים המתחילים שלא הגיע להוראה כתבה מבחוץ... ובאו המעתיקים וכתבוהו תוך הספר אך לא יצאה מפי הראב"ד חס וחלילה..." וההשגה ישנה גם בכ"י ק נ.

פכ"ג ה"ט. לי בכ"י נ וע"י בכ"מ.

פכ"ד ה"ט⁷⁵. ליתא נ ובמ"ע שם: "ואני אומר גם בזה שלא יצא מפי הראב"ד ז"ל", וע"י בכ"מ שם.

פכ"ז ה"ג. ד"ה מכר את העגלה וכו'. בכ"י נ ההשגה היא לבבא הראשונה "המוכר את העול..." וכן במ"ע ובכ"מ שם.

הלכות זכיה ומתנה

פ"ד הי"ז. ההשגה השניה שבמ"ע ד"ה "וכן אם אמר לשנים כתבו..." נמצאת בכ"י נ.

פ"ד ה"ג. בכ"י נ רק "א"א רעיון רוח הוא זה", והשאר ליתא.

פ"ו הכ"א: ואי בשתן קיימין היא בעיא ולא איפשיטא הלכך ואם בשתן קיימין הא איבעיא ולא איפשיטא היא אין נגבין בב"ד אלא אם תפס לא מפקינן מיניה חוץ מייבא הלכך אין גובין בב"ד אלא אי איתפס לא מפקי וסבכתא ואם אכלתו לא הדרי ואפילו תפס מפקינן מיניה ד מליצה ואם אכלתו לא הדרי ואפי' לא מפקי מיניה נ

פ"ז ה"ט⁷⁶: א"א דבר זה אינו מחזור ד א"א דבר זה מחזור נ^{76a}

פ"ח הי"א: א"א אני וחבירי אומרים ואפילו כתבו מחיים (לפי שהעדים) שלוחים הם ד א"א אני וחבירי פי' אפי' כתבו מחיים שלוחים הם ק

הלכות שכנים

פ"ב ה"ט⁷⁷. זה שיבוש גדול ד גדול ליתא נ

פ"י ה"ח: מי שהיתה שדה חברו נטועה וכו' אבל בחוצה לארץ מרחיק בין גפנים⁷⁸ לשאר ובין אילנות לאילנות ד' אמות. א"א בגמרא אינו כן ואמרו בין גפנים לאילנות בעי טפי. ועוד מאין לו שאף בבבל לא יספיק ב' אמות שהמחרשות וכלי הבקר שלהם קצרים נ⁷⁷

פ"ג הי"א. ההשגה שבמ"מ בכ"י נ וע"י בכ"מ.

⁷⁵ בדפ' שייכו בטעות את ההשגה להט"ו, וע"י במ"ע ובכ"מ.

^{76a} ובמ"ע ובמ"מ כמו בדפוס, אבל כבר תמה בעל המ"מ שם "ובאמת לא ידעתי למה כתב כן והלא שנינו במשנה... ואולי שהראב"ד ז"ל מפרשה בפנים אחרות ומ"מ היה לו לפרש ותימה הוא".

⁷⁶ לפנינו ברמב"ם: בין גפנים לגפנים ב' אמות ובין גפנים לאילנות ובין... ובכ"י השמטה ע"י הדומים.

⁷⁷ במ"מ שם הובאו הדברים כשתי השגות.

הלכות שלוחין

פ"א ה"ג: מ"ולדבריו" עד סוף ההשגה ליתא נ

הלכות עבדים

פ"ז ה"ח: נשתבש כאן שיבוש גדול וכי האפוסטרופוס כותב גם שחרור ואינו אדון אלא ב"ד מעמידין לו אפוסטרופוס ד' א"א אבל ב"ד מעמידין לו נ

הלכות מלוה ולוה

פ"ד ה"ג. ההשגה שבמ"ע ובמ"מ בכ"י נ ובסופה נוספו המלים "והגולנים ומלוי ברכית שהחזירו בדרך תשובה אין מקבלין מהם כדי להדריכן בתשובה" ⁷⁸.פ"ט ה"א: בד"א כשהיה עפרן לבן אבל עפרן שחור פוסק על הכלים הנעשין ממנו אע"פ שלא נעשו מפני שהוא מצוי תמיד ⁷⁹. א"א אע"פ שאין לוה יש לזה נ ⁸⁰.

פ"טו ה"א. בסוף ההשגה "לכל ענין" ליתא נ

פ"כ ה"ג. לי נ

פכ"ה ה"ו: ערב של כתובה אע"פ שקנו מידו פסור מלשלם שהרי מצוה עשה ולא חסר ממון. א"א שבוש נ ⁸¹.

הלכות טוען ונטען

פ"ה ה"ב. בכ"י נ מסתיימת ההשגה במלים "והוא אמר לא".

פ"ה, פ"ו, פ"ז ופ"ח. ההשגות חסרות בכ"י נ.

אצרות התורה
הלכות נשאלות

פ"א ה"ג. ליתא נ

פ"ד ה"ו: א"א בגמרא לא מצאנו בה עיקר דבר זה אבל קצת הגאונים מפולסלים חלקו בין ד' א"א בגמרא לא

מצאנו בה עיקר דבר זה אבל קצת הגאונים מ פ ל פ ו ל נ חלקו בין ד'

פ"ז ה"ד. גם המוסגר בסוגריים נמצא בכ"י נ.

הלכות סנהדרין

פי"ח ה"ג: אי זהו לאו שבכללות... א"א אבי ורבא ד' אי זהו לאו שבכללות... א"א זהו ולא כאבי ורבא נ ⁸²

הלכות עדות

פי"ב ה"ב: א"א מן המפרשים הטובים יש שמפרשים ד' הטובים לי נ

78 בתוספת זו יש משום דחייה של ראיית הרמב"ם, ועי' בהגהות מיימוניות שם. ועי' בסמ"ג מ"ע ע"ג (ק"ג ע"ב).
79 לפנינו ברמב"ם: לכל.

80 השגה זו נמצאת בתוך לשון הרמב"ם גם בדפי ויניציא וגם בדפי ר"מ ובמ"ע שם: "כך כתוב בספר המורה בכתב ידו של ר"מ ז"ל וכתבו הראב"ד ז"ל בהשגותיו לפי שלא נמצא בספרו כי השמיטו הסופר ושניהם צדקו בדבריהם והסופר שהשמיט אתו תלון משוגתו".

81 ההשגה במ"מ שם, אבל אינה במ"ע.

82 במ"ע כמו בכ"י ובכ"מ שם מפרש את גוסס הדפוס "נראה שהיא איך פסק כאבי במקום רבא".